

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

A tértapasztalat esztétikai, történeti és kultúratudományi koncepciói a 20. században

72058. sz. OTKA-pályázat, 2008. április 1. – 2011. február 28.

Kutatásvezető: Prof. Dr. Bacsó Béla

Összefoglaló

A kutatás, amelyben elsődlegesen az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási, Filozófiai, valamint a Germanisztikai és a Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézetének hallgatói és oktatói vettek részt, az esztétikai modernségnek és a kialakulásához vezető feltételeknek olyan vizsgálatát célozta, amely a modern történetiség mibenlétét, valamint annak művészeti és elméleti reflexióit nem elsődlegesen az időtapasztalat felől, hanem a tér megváltozott tapasztalata felől világítja meg. Interdiszciplináris tudományos rendezvényeinken kiemelten fontos feladatunknak tekintettük az eddig párhuzamosan futó ilyen irányú művészetelméleti-filozófiai, történet- és kultúratudományi vizsgálatok részleges összehangolását és a köztük folyó párbeszéd elmélyítését. A tudományos viták, a tértapasztalattal foglalkozó nemzetközi szakirodalomból válogató fordításkötetek és a kutatások során született esettanulmányok célja tudománytörténeti érdekeltségű volt: a különböző tudományterületek bevonásával kritikai távolságot igyekeztünk kialakítani a kurrens kultúratudományos tájékozódási pontokként megjelenő kérdésirányokhoz képest. Ennek pozitív helyi értéke a projekt alapvetően interdiszciplináris célkitűzése szempontjából világítható meg: a **kultúratudomány** módszertani eklekticizmusa és felvevőkészsége alkalmat adott arra, hogy a művészetelméleti és történettudományi megközelítéseket a tágabb értelemben vett kultúratörténet és annak kultúraszociológiai implikációnak keretében helyezzük el. Ez az integráló szerep a tértapasztalat történeti változatainak vizsgálata során hozzájárult ahhoz, hogy egyfelől a művészeti, technikai térképzetek diszkurzív kapcsolódási pontjai, használati értéke, a percepció mediálisan és motivikusan rokonítható mozzanatai, másfelől a történeti tér szimbolikus megalkotásának kultúraszociológiai aspektusai kerüljenek előtérbe.

A **filozófiai-művészetelméleti kutatási irány** egyik súlypontja éppen ezért abban jelölhető meg, hogy feltártuk és bemutattuk a fenomenológiai hagyományon belül a „spatial turn”

lehetséges előzményeit, illetve rávilágítottunk arra, hogy a tértapasztalat jelenlegi kultúratudományos vizsgálatának meghatározó tendenciái, a performativitás és a kartográfia fölértékelése eltérnek a kultúratudomány 1900 körüli, filozófiai-esztétikai kérdésfölvetéseinek irányától. Olyan elméleti belátások feltárása és rekontextualizálása volt a célunk, amelyek az esztétika tárgyterületén valamilyen formában már tartalmazták vagy megelőlegezték azokat a világ mediális közvetítettségére és tagolására, az emberi test és a technikai médiumok felszámolhatatlan egymásrautaltságára vagy az érzéki észlelés mediális kódoltságára vonatkozó ma már megkerülhetetlen belátásokat, amelyeket a „spatial turn” tudatosított, és amelyek ma már előfeltételei minden konkrét műértelmezésnek. A térfogalom **történettudományi teoretizálásának** és alkalmazásának szempontjából különösen termékenynek bizonyult a makro- és mikrotörténelmi vizsgálat tartalmi-módszertani alapvetéseinek ütköztetése, amennyiben a térnek a mindennapi élet szervezésében, a politikai rítusok, kultuszok térbeli megnyilvánulásában, a múlt–jövő viszony fenntartásában betöltött funkcióján túl a politikai antropológia térhasználati kérdéseit ötvöztük általános historiográfiai módszertani problémákkal.

A projekt során a következő, a kutatómunkát nem befolyásoló személyi változások történtek: 2008. november 1-től Darida Veronika kutatói állását (adjunktusi alkalmazás miatt) Nagy Edina vette át (TTIK-1110/2008.10.31.). 2009. június 1-től Teller Katalin kutatói állását (adjunktusi alkalmazás miatt) az eddig hallgatói alkalmazásban álló Kiss Viktória vette át (TTIK-1780/2009.04.24.). 2010. szeptember 1-től Kiss Viktória kutatói állását (nyertes TÁMOP-pályázat révén történő alkalmazás miatt) az eddig hallgatói alkalmazásban álló Marsó Paula vette át (TBK-4789/2010.08.10.).

Projektesemények

Megjelent fordításkötetek:

Günter Figal: Tárgyiség. A hermeneutikai és a filozófia. Ford. Bartók Imre. Budapest, Kijárat, 2009 (Figura 4.)

Louis Marin: A fenséges Poussin. Ford. Darida Veronika és Marsó Paula. Budapest, Kijárat 2009 (Spatium 9.)

Siegfried Kracauer: A detektívregény. Értelmezés / Történelem. A végső dolgok előtt.

Ford. Teller Katalin. Budapest, Kijárat, 2009 (Spatium 10.)

Carlo Ginzburg: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem. Vál. K. Horváth Zsolt. Ford.

Farkas Krisztina é. m. Budapest, Kijárat, 2009 (Spatium 11.)

Az alábbi két kötet technikai okokból 2011-ben jelenik meg:

Tér – fenomén – mű. Szerk. Bacsó Béla

Michel de Certeau: A cselekvés művészete

2008

A fordítások technikai kérdéseire kapcsolódóan két workshopra került sor, melyeken központi szerepet játszott a kötetkonceptiók módszertani hozadékának diszciplináris alkalmazhatósága. Mindkét workshop jelentős eredménye volt, hogy a fordítások kapcsán továbbvitt intézményi együttműködés lehetővé tette a fogalomtörténeti kérdések tisztázását, azok fordítástechnikai összehangolását és diszciplináris közvetítését. A workshopok hozzájárultak ahhoz, hogy a fordításokra támaszkodva áttekintsük a térfilozófiák és a művészeti tér koncepcióinak általános fogalomtörténetét, és ütköztessük a történet- és a kultúratudomány hasonló koncepcióival.

Günther Figal *Tárgyiség. A hermeneutikai és a filozófia* című kötete kapcsán került megrendezésre **Az esztétikai tér című workshop**, melynek témája a modern művészetek közvetítette tértapasztalat volt. A workshop nemcsak a technikai médiumok hatására és így a természet esztétikai észlelésének változásaira koncentrált, hanem filozófiatörténeti kérdésekre is, különös tekintettel arra, miként újítható meg a hermeneutikai filozófia a tértapasztalat fenomenológiája felől. A Filozófiai Intézet munkatársait is bevonó workshopon előadások hangzottak el a fenomenológia és a hermeneutika viszonyáról.

A Művészettörténeti Tanszék bevonásával szervezett workshop témája **Louis Marin Poussin-értelmezése** volt (Louis Marin: *A fenséges Poussin*). Miután Marin művei a mai napig kevéssé vannak jelen a hazai művészettörténeti és filozófiai diskurzusban, a workshop elsődleges célja annak felmérése volt, hogyan adhatja vissza a fordítás a sajátos marenit, a legkülönbözőbb tudományos diskurzusokat ötvöző fogalomalkotást, és miként lehet ezzel megalapozni az esetleges további fordítások nyelvhasználatát.

2009

A projekt – az eredeti munkatervben vázolt workshopot kibővítve – Siegfried Kracauer *A detektívregény. Értelmezés / Történelem. A végső dolgok előtt* című kötetének magyar kiadása kapcsán nemzetközi konferenciát szervezett a bécsi Ludwig Boltzmann-Institut für Geschichte und Gesellschaft, a budapesti Goethe Intézet, a bécsi Filmarchiv Austria és az Institut für Wissenschaft und Kultur közreműködésével Budapesten és Bécsben 2009. november 4–7. között (***Bild – Raum – Materie. Film und Geschichte bei Siegfried Kracauer***). Hazai és német, francia és osztrák kutatók, doktoranduszok vitatkoztak a kracaueri kép- és térfogalmak, valamint történelemfelfogás tudománytörténeti és -módszertani jelentőségéről, illetve a filmelméletben játszott szerepéről. Az életmű hatástörténeti összefüggéseinek kapcsán Bacsó Béla (ELTE BTK, Művészetelméleti és Médiatudományi Intézet) a kracaueri kép- és művészetfelfogásban megjelenő sajátos gondolkodási típusról szólt az adornói kritika és esztétika fényében, míg Weiss János (PTE BTK, Filozófia Tanszék) Lukács György és Georg Simmel hatását vizsgálta Kracauer történelem- és filmelméletében. Kerekes Amália (ELTE BTK, Germanisztikai Intézet) a Kracauer és Balázs Béla írásaiban megjelenő makrotörténelem és epizodikusság kapcsolatáról beszélt, Teller Katalin (ELTE BTK, Művészetelméleti és Médiatudományi Intézet) pedig Kracauer *Detektívregény* című korai értékezését elemezve tárgyalta a műfaj és az elmélet összekapcsolásából adódó apóriákat és termékeny gondolati sémákat. Kelemen Pál (ELTE BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet) a második világháború előtti magyar filológiai diskurzusból felfejthető fotografiai és filmes képmetaforák felől közelítve mutatott rá arra, hogy a Kracauer történetírás-elméleti művében kritikusan jellemzett szellemtudományi hagyomány mennyiben tekinthető termékenynek a historiográfiai megismerésben. Ingrid Belke (Deutsches Literaturarchiv Marbach, a német kritikai kiadás egyik szerkesztője) a *Történelem* tartalmi és forráskritikai összefoglalójával világított rá a kötet történelemtudományi diskurzusból elfoglalt helyére. Philippe Despoix (University of Montreal/Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften, Bécs) ismeret- és filmelméleti szempontból vizsgálta Kracauer késői művét, és Siegfried Mattlhoz (Universität Wien) hasonlóan a történet- és filmelmélet közt felállított tértapasztalati analógiák hasznosíthatóságáról és kritikájáról beszélt. Gaby Babic (német filmkurátor) és Anke Zechner (Universität Paderborn) Theodor W. Adorno és Kracauer ellentmondásos viszonyát és területenkívüliségét tárgyalva

mutatta meg a két társadalomkritikai megközelítés között tapasztalható hasonlóságokat és eltéréseket. Összehasonlító vizsgálatot végzett Chris Tedjasukmana (Freie Universität Berlin) is, amikor Walter Benjamin és Kracauer történelemfelfogását vetette össze korabeli és későbbi pszichoanalitikai elméletek fényében. Nia Perivolaropoulou (Universität Duisburg-Essen, a francia Kracauer-kiadások társszerkesztője Philippe Despoix-val) a *Történelemben és a Film elméletében* idézett Flaherty-film alapján azt a kérdést vizsgálta, hogy a bergsoni időelmélet mely aspektusait veszi figyelembe Kracauer e két késői művében. Hasonlóképpen a filmes idézések technikájából és szerepéből kiindulva vázolta Drehli Robnik (Universität Wien) a kracaueri filmelmélet társadalompolitikai, „kép- és térpolitikai” implikációit, Dennis Göttel (Universität Wien) pedig a képes, metaforikus beszéd és térbeli analógiák hatását elemezte a történetírás kracaueri elméletében. Mind a budapesti, mind a bécsi rendezvény első estjén Heide Schlüpmann (Frankfurt am Main) nyugalmazott professzorasszony, filmteoretikus tartott előadást a kracaueri életműből kiolvasható és életrajzi meghatározottságú társadalom- és intézménykritikai megfontolásokról. Az előadásokhoz rövidfilmes programok kapcsolódtak, amelyek a film- és történelemelméletben hangsúlyosan tárgyalt dokumentumfilmes műfaj korai darabjaiból válogattak.

A konferencia jelentős eredménye, hogy interdiszciplináris keretek között olyan alapvető tudomány módszertani és -történeti kérdéseket világított meg a térelméleti megfontolások figyelembevételével, amelyek nemcsak a historiográfia és a filmelmélet, hanem a kultúratudomány és esztétika területén is kamatoztathatók. A konferenciakötet a neves bécsi Turia + Kant Kiadó gondozásában jelenik meg német nyelven 2011 decemberében.

2010

2010. június 8-án az ELTE BTK Médiakutatási és Művészetelméleti Intézetének, Germanisztikai Intézetének, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének, valamint a Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézetének oktatóival és hallgatóival, illetve a bécsi székhelyű Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften (IFK) igazgatójával és nyolc fiatal ösztöndíjasával közös **műhelyvitát** rendeztünk **Michel de Certeau A cselekvés művészete** című kötete kapcsán. A workshopon de Certeau térkonceptióját a város mint szöveg/szövet, a topológia/tropológia, valamint a városszemiotika és kontingenciái szempontjából elemeztük kiemelve, hogy a mű filozófiai és antropológiai hatástörténeti összefüggései alapján a tértapasztalattal kapcsolatos kutatások egyik alaplővéréről van szó.

A rendezvény tudománypolitikai hozadéka volt, hogy a szervezők megállapodtak az intézmények közötti, hasonló műhelyviták formájában megvalósítandó jövőbeni együttműködésről.

2011

2011. február 24-én **kettős könyvbemutatót** tartottunk a Merlin Színházban Siegfried Kracauer *A detektívregény. Értelmezés / Történelem. A végső dolgok előtt*, valamint Carlo Ginzburg *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem* című kötetei kapcsán. A bemutatót, amelyen a Kracauer-kötetről a történész Szekeres András, a Ginzburg-kötetről pedig a szintén történész Klaniczay Gábor tartott előadást, a kötetet szerkesztő K. Horváth Zsolt vezette.

A kutatás eredményeinek hasznosítása az oktatásban

A projekthez kapcsolódva valamennyi résztvevő tanszéken szemináriumokat tartottunk. Ezek témaválasztásukban a projekt három fő kutatási irányát reprezentálták, úgymint a nagyvárosi térhasználat módozatait és filmes megjelenítéseit, a színházi tér kialakításainak problémáit, a kortárs művészet alakváltozatait és társadalmi-társadalompolitikai vonatkozásait, a tudománytörténet-írás implicit térkonceptióit tükröző archeológiai metaforák használatát, amely a fogalomtörténet kultúratudományi kibővítését célozta, valamint a két világháború közötti térfenomenológia és -szociológia alapvető pozícióit. További szemináriumok a térfogalom hangsúlyosan történeti értelmezését helyezték előtérbe: nemcsak az urbánus tömegmozgalmak és a háború viszonyát vagy a városszociológia történelmi aspektusait járták körül, hanem foglalkoztak a tömegkulturális térhasználat történeti módozataival, mediális megjelenítéseivel is. Művészetelméleti és -történeti szemináriumok tárgyalták a teatralitás mint a teret sajátosan kódoló gyakorlat különböző vonatkozásait, a street art és a kortárs művészeti irányok kultúrpolitikai vetületeit, valamint a térbeliség könyvtörténeti problémáit. A térfenomenológiai szöveggyűjtemény szövegeit szakszemináriumokon dolgoztuk fel, így vonva be a hallgatókat is a kutatásba.